

Egy Bolyai-kutató emlékezete¹

A leányfalui művelődési ház folyosóján történelmi tabló örökíti meg a község egykori neves lakóit. Erről a tablóról egy szemüveges, szigorú tekintetű úr néz a szemlélőre, Dávid Lajos (1881-1962) „a kolozsvári egyetem matematikaprofesszora” – hirdeti a felirat.

Nyolcvanegy év sikerekben és megaláztatásokban, mellőztetésben gazdag életút. Miért hagyjuk veszni szellemi értékeinket? Milyen kor az, amelyik az elhallgatással azt a látszatot akarja kelteni: akiről, amiről hallgatunk, az nincsen, az nem létezik? Ötvenegy éve jelent meg az a tudományos munka, amely a Bolyai-kutatás alapműve lehetett volna. Hogy mégsem lett az – erről szól Dávid Lajos életútja, aki a Szamostól indult el, hogy az óceán helyett a Dunáig jusson, és végleg megpihenjen Leányfalun.

Kolozsvárott született, 1881. május 28-án, a család hatodik gyermekeként. A kolozsvári református kollégium elemi iskolájába járt, majd a gimnáziumba. Ebből az időből származnak első irodalmi kísérletei. Az *Örzi és a Betyár* című a város állatvédő egyletének havi folyóiratában jelent meg. Osztálytársa volt: Szabó Dezső, a későbbi író, akivel az önképzőkörben mérte össze erejét, és akihez mindvégig barátság fűzte.

Érettségi után beiratkozott a Kolozsvári Tudományegyetem matematika és természettudományi karára. Egyetemi éve alatt elsősorban matematikával foglalkozott, Schlesinger Lajos, Vályi Gyula, Klug Lipót professzorok irányítása mellett. Hallgatta még Farkas Gyula (fizika) és Fabinyi Rudolf (kémia) professzorok előadásait is. Még egyetemi éve alatt megjelent első közleménye: *Egy geometriai feladat* címmel 1903-ban. Doktori oklevelét: matematikából, elméleti fizikából és csillagászatból szerezte meg. 1903-ban készült szakdolgozatának címe: *A Gauss-féle médium arithmetico-geometricum...* (matematikából); *A mérlegrészek kis lengéseinek elmélete* (fizikából).

Egy évi katonai szolgálat után, állami ösztöndíjjal, két félévet a göttingai egyetemen tölthetett. Itt Klein, Hilbert, Caratheodory stb. előadásait hallgatta. Közben alkalma volt két hónapig Párizsban, a Sorbonne és a College de rance előadásait hallgatni (Picard, Hadamard). Külföldi utazásai némelyikén Fejér Lipóttal volt együtt.

1906-1907-ben néhány hónapig kiegészítő tanár a kolozsvári unitárius gimnáziumban. Ebben az időben kezdett el foglalkozni az algebrai iterációval – Schlesinger Lajos professzor biztatására. Munkájáról több közleményben számolt be.

1908 és 1912 között Székelyudvarhelyen volt tanár, fizikát tanított, és ott akkor modern, fizikai intézetet rendezett be.

1910-ben a kolozsvári egyetem magántanárrá képesítette az algebrai számok és függvények tárgyköréből. Próbaelőadásának címe: *Összehasonlító észrevételek az algebrai számok aritmetikai elméleteinek módszereiről*. Székelyudvarhelyről járt be hetente, kéthetente előadásait megtartani Kolozsvárra. Témái: bevezetés a számok geometriájába; az ötödfokú algebrai egyenletekről; fejezetek a középiskolai algebrából; a diszkrét és absztrakt csoportok elmélete; bevezetés a modulfüggvények elméletébe; a Riemann-féle felületekről stb.

Ebben az időszakban is több közleményt jelentett meg, hazai és külföldi kiadványokban (Mathematikai és Természettudományi Értesítő, 1911; Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn, 1913; Rendiconti de Circolo Matematico di Palermo, 1913). 1912-ben kilenc hónapot a göttingai és giesseni matematikai szemináriumokon töltött, részt vett Gauss műveinek kommentálásában is.

1914-ben, Budapesten, a VIII. kerületi állami főgimnáziumban kapott helyettes tanári állást. Az első világháború a galíciai harctérre „szólitja”, de betegség miatt leszerel-

¹ Köszönet Dávid Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta Dávid Lajosra vonatkozó gyűjtését, mely alapján ez a visszaemlékezés elkészülhetett.

ték. 1916-ban, a Budapesti Tudományegyetem habilitálta a „függvénytan” magántanárává. Beke Manó és Fejér Lipót javaslatára – tekintettel eddigi munkásságára – felmenítették a kollokvium és a próbaelőadás tartása alól. 1918-ig itt tartott matematikatörténeti előadásokat. 1919. októberében már az állami polgáriskola tanárképző főiskola (az un. Paedagogium) rendes tanára. Itt működött 1929-ig. 1919 elején Babits Mihály levelében felkérte, hogy írjon cikket Eötvös Lórándról. A tanulmánya a Nyugat, április 1-i számában jelent meg, és ebben az évben szolt először a Bolyaiakról (Ifjak Szava, 1919)

„Mint matematikus, nyilván közel érezte magához a Bolyai-témát. De a belső kényszert, hogy – annak „ellenére” hogy matematikus – ezzel a nyilvánosság elé lépjen, a szunnyadó értékek nemzeti közkinccsé tételének vágya adta” – írja róla Dávid Péter 1982-ben.

1919 és 1923 között öt kisebb munkája jelent meg a Bolyai-témában. (Magyar Pedagógia, 1921.; Új Magyar Szemle, 1921.; A Műveltség, 1921. stb.) Ezek az írások előkészületei a nagy műnek, az 1923-ban közreadott: *A két Bolyai élete és munkássága* címűnek, mely majdnem három évtizeden át erőssége volt a Bolyai-kutatásnak.

1925-ben a Debreceni Tudományegyetem matematikai szakelőadója. Ettől kezdve egyre nagyobb szerepet töltött be a debreceni matematika oktatásban.

Előadásokat tartott 1926-ban a Bolyaiakról az Urániában, közben írásai jelentek meg: *A középiskolai reform „frázisai”-ról* (Magyarország, 1924); *A modulfüggvény új elméletéről* (Debrecen, 1926); *Az egzakt tudományok neonacionalizmusáról* (Napkelte, 1928); *A matematikai módszer határaitól* (Debreceni Szemle, 1928); *A függvényről* (Stella Csillagászati Egyesület Almanachja, Bp. 1928)

1933-ban kinevezték rendes tanárrá. Megszervezte a matematikai intézetet, és megindította a *Közlemények a debreceni egyetem matematikai szemináriumából* című sorozatot, melyet ő szerkesztett. 1940-ig, míg debreceni professzor volt, 15 füzetben jelent meg. Ezekből négy foglalkozik a Bolyai-témával, három pedig a hazai matematikatörténet szempontjából érdekes.

A „25 éves Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kara 1949-1974” című kiadványban (szerk. Szénássy Barna) visszaemlékezést olvashatnak egykori tanítványaitól: „Dávid professzor egyébként igen közvetlen kapcsolatot tartott fenn hallgatóival. Nem tűrte például azt, hogy méltóságos úrnak szólítsák. Nem is annyira szerénységből tette ezt, mert többször is kijelentette: méltóságos úr akárki lehet Magyarországon, de matematikaprofesszor nem!”

Dávid Lajos életében változást hozott az 1940-es év. A tudós életébe beleszólt, igaz áttételesen, a politika. Erdély egy része, így Kolozsvár, visszakerült Magyarországhoz, és a kulturális kormányzat új, nagy kolozsvári egyetem felállítását határozta el. Átmenetileg megszüntették a debreceni matematikai tanszéket, Hóman Bálint miniszter és helyettese – többszöri telefonos beszélgetés után – Dávid Lajos értésére adták: azt kívánják, hogy ő menjen Kolozsvárra.

Debrecenből többen követték: Gyulai Zoltán, Soó Rezső, Boross János, Fényes Imre; Szegedről: egy régi ismerős, Szőkefalvi-Nagy Gyula.

Bár nehezen szánta el magát, mint pedagógus, de mint tudós újabb lehetőséget látott a kutatásra. Marosvásárhely közelségét felhasználta, s tovább bővítette Bolyai-téma iránti érdeklődését. Megszerezte Bolyai Dénes keresztlevelének hiteles másolatát, apja, Bolyai János, ugyanott rögzített nyilatkozatával együtt. A bőrgyógyászati klinika igazgatójától, Berde Károlytól, szakvéleményt kapott Bolyai János betegségével kapcsolatban. *Bolyai Farkas életfilozófiája* címmel cikket írt (Pásztortűz, 1942), és előadói körutat tett Erdélyben *Matematikai tréfák és játékok* címmel (Kolozsvár, 1942, Marosvásárhely, Szászrégen, 1943)

A háború egyre pusztítóbb közelsége közepette készült el a *Bolyai geometria az Appendix alapján* című könyvének kéziratával. 1944. június 2-án, súlyos bombatámadás érte Kolozsvárt. Dávid Lajos ekkor elhatározta, hogy családját, a már 1936-ban

elkészült leányfalui kis házba menekíti. Ő maga pedig folytatta a már kiadás alatt lévő Bolyai-geometria gondozását. 1944 augusztusában, jelent meg a mű, a Minerva kiadásában. Kolozsvárt keltezett előszavában írja: „...az Appendix szerzőjének szülővárosában az első magyar nyelvű valódi Bolyai-geometria.”

„A Budapestre induló vonatra egy kis bőrönd Bolyai-geometriával szállt föl, a többi a Minerva kiadó raktárában várt néhány hétig, amíg zúzdába nem került” – emlékezik édesapjára 1982-ben Dávid Péter.

Dávidék élete nagyon nehezen indult 1944-1945 után. Lakás, könyvek, feljegyzések (a Bolyai-téma anyaga) mind elvesztek. A volt kolozsvári egyetem egy darabig „papíron” még fennállt, így Dávid Lajos onnan kapta fizetését. Később a Nemzeti Múzeum állattani osztálya állományába osztották be, majd 1950. szeptember 1-i hatállyal nyugdíjazták. Közben megjelent a *Bolyai és Lobacsevszkij* című írása. (Irodalom – Tudomány, 1946), valamint az *Appendix* és *Tentamen* című cikkei egy milánói enciklopédiában (Milánó, 1949)

Még 1946-ban megbízást kapott *A matematika története Magyarországon 1960-ig* című munka megírására. Feltételezhető, hogy az elkészült 895-1499-es időkről szóló részt később átadta Ligeti Bélának, aki 1953-ban kiadott munkája hivatkozásában Dávid Lajos kéziratát említi elsőként.

Matematika című munkáját 1951-ben sokszorosították a Geofizikai Intézetben, ahol állást vállalt. További állásai: az MTA könyvtárában tizedes osztályozást, szakozást segítő munkaerő; a XIII. kerületi Csecsemőgondozó-képző Iskolánál fizikaoktató; a II. kerületi Koltói Anna Leánygimnáziumnál ábrázoló geometria- és fizikaórák előadójának helyettese, majd a BME Központi Könyvtárában könyvfeldolgozó. Ekkor írja egyik feljegyzésében: „Van-e süllyedésemnek alsó határa?”

Közben ír és dolgozik, élénk levelezést folytat tanítványaival és barátjával: Szőkefalvi-Nagy Gyulával. 1952: az akkori tudományos minősítő bizottság úgy döntött, hogy „...az Ön eddigi munkássága alapján tudományos fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek.” Később viszont megbízást kapott az MTA III. osztályától, hogy Bolyai Farkas halálának 100. évfordulójára rendezendő ünnepi ülésre, a felkért előadó részére anyagot gyűjtsön. 75 évesen fogott hozzá. Három hónap állt rendelkezésére. Ebből született az 1959-ben megjelent munkája. Ebben Dávid Lajos kifejti, hogy Bolyai Farkas nemcsak mint kritikai, hanem mint alkotó lángelme is megállta helyét. Korábban Bolyai János, évtizedeken keresztül, felfedezése volt a „divat”, így az idős Dávid Lajos megállapítása frissítőnek hatott. Tanítványa Kalmár László, igen sokat segített utolsó megjelent műve: az *In memoriam Wolfgang Bolyai* című tanulmánya kiadásában (MTA III. o. Közleményei, 1959).

Másik *In memoriam Johannis Bolyai* című tanulmányát 1960-ban, a Budapesten megtartott matematikai kongresszuson szerette volna előadni, illetve egy bővebb változatát megjelentetni. De már sem előadni, sem megjelentetni nem tudta. A kongresszuson ugyan még részt vett, de egészsége már annyira meggyengült, hogy időnként kórházi ápolásra szorult. 1962. január 9-én a Margit-híd melletti kórházban elhunyt. A leányfalui temetőben nyugszik, 1970-ben távozott feleségével és 1956-ban meghalt András fiával együtt.

Dávid Lajos 1923-ban megjelent Bolyai-életrajzának második, bővített kiadására posztumusz műként 1979-ben került sor, a Gondolat Kiadó gondozásában. Bodócsi István, Nagy Tibor, Fényes Imre, Szabó Árpád, Gazda István segítségével köszönhetően. A közelmúltban fedezték fel és adták ki az 1944-es munkáját is. Ez 30 év késéssel az utókor „bocsánatkérése” a tudóstól, és 50 év lemaradás „hiánypótlása” a hazai Bolyai-kutatásban.

Székelyhidi Ferenc